गाथिनो विश्वामित्रः।इन्द्रः, १ इन्द्रापर्वतौ, १५, १६ वाक् (ससर्परी), १७-२० रथाङ्गानि, २१-२४ अभिशापः। त्रिष्टुप्, १0, १६ जगती, १३ गायत्री, १२, २०, २२ अनुष्टुप्, १८ बृहती

इन्द्रापर्वता बृहता रथेन वामीरिष आ वहतं सुवीराः।
वीतं हव्यान्यध्वरेषु देवा वर्धेथां गीर्भिरिळया मदन्ता॥ ३.०५३.०१

इन्द्रापर्वता- इन्द्रपर्वतौ। इन्द्र ईशनाधिदेवता। पर्वतः स्थैर्याधिदेवता। बृहता- महता। रथेन- लक्ष्यप्रापकगतिप्रतीकेन वाहनेन। सुवीराः- शोभनवीर्यसम्पन्नाः। वामीः- कल्याणीः। इषः- एषणाः। आ वहतम्। हव्यानि- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यानि। वीतम्- अनुभवतम्। अध्वरेषु- ध्वररहितकर्मसु। देवा- देवौ। इळया- वाचा। मदन्ता- तुष्यन्तौ। गीर्भिः- मन्त्रैः। वर्धेथाम्॥१॥

तिष्ठा सु कं मघवन्मा परा गाः सोमस्य नु त्वा सुषुतस्य यक्षि।
पितुर्न पुत्रः सिचमा रभे त इन्द्र स्वादिष्ठया गिरा शचीवः॥ ३.०५३.०२

मघवन्- सम्पद्वन्। इन्द्र- परमेश्वर। शचीवः- प्रज्ञावन्। स्वादिष्ठया- माध्व्या। गिरा- वाचा। कम्- सुखेन। सु- सुष्ठु। तिष्ठ। मा परा गाः- मा दूरं गच्छ। सुषुतस्य- सुष्ठु निष्पन्नेन। सोमस्य- रसेन। नु- क्षिप्रम्। यक्षि- यज। पितुः- जनकस्य। पुत्रः- तनयः। न- इव। सिचम्- सोमक्षरणम्। आ रभे- आलभे।॥२॥

शंसावाध्वर्यो प्रति मे गृणीहीन्द्राय वाहः कृणवाव जुष्टम्।
एदं बर्हिर्यजमानस्य सीदाथा च भूदुक्थमिन्द्राय शस्तम्॥ ३.०५३.०३

अध्वर्यो- ध्वररहितकर्मयुक्त। शंसाव- आवां शंसाव। मे- मम वाचम्। गृणीहि- स्वीकुरु। इन्द्राय- परमेश्वराय। जुष्टम्- प्रीतियुक्तम्। वाहः- मन्त्रम्। कृणवाव- करवाव। इदम्- एतत्।

Dr. Rangaji

WEBOLIM

यजमानस्य । बर्हिः- दर्भासनं चित्तासनम् । आ- आभिमुख्येन । सीद- उपविश । अथ- अनन्तरम् । इन्द्राय- परमेश्वराय । शस्तम्- स्तुतिमयः । उक्थम्- मन्त्रः । च । भूत्- अभूत् ॥३॥

जायेदस्तं मघवन्सेदु योनिस्तदित्त्वा युक्ता हरयो वहन्तु।
यदा कदा च सुनवाम सोममग्निष्ट्वा दूतो धन्वात्यच्छ॥ ३.०५३.०४

अस्तम्- गृहिणी । योनिः- सर्वधर्ममूला । जायेत्- जायेव । मघवन्- सम्पद्वन् । त्वा- त्वाम् । युक्ताः- रथे योजिताः । हरयः- प्राणाश्वाः । वहन्तु । यदा कदा च- यदा कदापि । सोमम्- रसम् । सुनवाम- निष्पादयाम । दूतः । अग्निः- सत्क्रतुः । त्वा- भवन्तम् । अच्छ- अभिलक्ष्य । धन्वाति- गच्छति ॥४॥

परा याहि मघवन्ना च याहीन्द्र भ्रातरुभयत्रा ते अर्थम्।
यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो रासभस्य॥ ३.०५३.०५

मघवन्- सम्पद्वन् । इन्द्र- परमेश्वर । परा याहि- दूरं गच्छ । आ च याहि- आगच्छ च । भ्रातः- सोदर । उभयत्र- दूरे अन्तिके । च । ते- तव । अर्थं- ज्ञानमस्ति । यत्र । बृहतः- महतः । रथस्य- वाहनस्य । निधानम्- अवस्थानम् । रासभस्य- शब्दवतः । वाजिनः- अश्वस्य । विमोचनं भवति । ॥५॥

अपाः सोममस्तमिन्द्र प्र याहि कल्याणीर्जाया सुरणं गृहे ते।
यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो दक्षिणावत्॥ ३.०५३.०६

सोमम्- रसम् । अपाः- अन्वभवः । इन्द्र- ईशनाधिदैवत । अस्तम्- स्वगृहम् । प्र याहि- गच्छ । कल्याणीः- मङ्गळाः । जायाः- दाराः । ते- तव । गृहे- सदने । सुरणम्- सुरमणं भवेत् । यत्र । बृहतः- महतः । रथस्य । निधानम्- अवस्थानम् । वाजिनः- तुरगस्य । दक्षिणावत्- सामर्थ्यसम्पन्नम् । विमोचनं भवेत् ॥६॥

Dr. Rangaji
WEBOLIM

इमे भोजा अङ्गिरसो विरूपा दिवस्पुत्रासो असुरस्य वीराः।

विश्वामित्राय ददतो मघानि सहस्रसावे प्र तिरन्त आयुः॥ ३.०५३.०७

इमे- एते। भोजाः- भोक्तारः। अङ्गिरसः- अङ्गनशीलाः। विरूपाः- नानाविधरूपाः। दिवस्पुत्रासः- दिव्याः। असुरस्य- प्राणदस्येन्द्रस्य। वीराः- सैनिकाः। विश्वामित्राय- सर्वभूतसुहृदे। मघानि- सम्पदः। ददतः- प्रयच्छन्ति। सहस्रसावे- अनन्तसम्भजने। आयुः। प्र तिरन्त- प्रकर्षेण वर्धयन्ति ॥७॥

रूपंरूपं मघवा बोभवीति मायाः कृण्वानस्तन्वं१ परि स्वाम्।

त्रिर्यद्दिवः परि मुहूर्तमागात्स्वैर्मन्त्रैरनृतुपा ऋतावा॥ ३.०५३.०८

मायाः- स्वस्वरूपमजहन्नेवानेकरूपग्रहणशक्तीः। कृण्वानः- प्रदर्शयन्। स्वां तन्वम्- स्वदेहम्। परि। मघवा- इन्द्रः। रूपंरूपम्- प्रतिरूपम्। बोभवीति- प्राप्नोति। अनृतुपाः-अकालेपि पालकः। ऋतावा- प्रकृतिनियतिपालकः। स्वैः- स्वकीयैः। मन्त्रैः। दिवः- नभसः। मुहूर्तं- एकस्मिन्नेव काले। त्रिः- रूपत्रयेण। परि आ अगात्- आगच्छति ॥८॥

महाँ ऋषिर्देवजा देवजूतोऽस्तभ्नात्सिन्धुमर्णवं नृचक्षाः।

विश्वामित्रो यदवहत्सुदासमप्रियायत कुशिकेभिरिन्द्रः॥ ३.०५३.०९

महान्- महात्मा। ऋषिः- सूक्ष्मदर्शी। देवजाः- दिव्यः। देवजूतः- देवप्रेरितः। नृचक्षाः- नेतृदर्शनयुक्तः। सिन्धुम्- स्यन्दनशीलम्। अर्णवम्। अस्तभ्नात्- स्तम्भितवान्। विश्वामित्रः- सर्वभूतसुहृत्। सुदासम्- स्वशोभनदासं शोभनदानं वा। अवहत्- अधारयत्। इन्द्रः- ईशनाधिदेवता। कुशिकेभिः- लब्धभूमिकैः। अप्रियायत- प्रेम चकार ॥९॥

हंसा इव कृणुथ श्लोकमद्रिभिर्मदन्तो गीर्भिरध्वरे सुते सचा।

देवेभिर्विप्रा ऋषयो नृचक्षसो वि पिबध्वं कुशिकाः सोम्यं मधु॥ ३.०५३.१०

Dr. Ranganji

WEBOLIM

मदन्तः- तुष्यन्तः। अध्वरे- यज्ञे। अद्रिभिः- जडोपलक्षितैर्ग्रावभिः। गीर्भिः- मन्त्रैः। सचा- सह। सुते- निष्पादिते रसे। हंसा इव- हंसध्वनिमिव। श्लोकम्- मन्त्रम्। कृणुथ- कुरुत। देवेभिः- देवैः। विप्राः- मेधाविनः। ऋषयः- सूक्ष्मदर्शिनः। नृचक्षसः- नृणां द्रष्टारः। कुशिकाः- लब्धभूमिकाः। सोम्यं मधु- मधुरं रसम्। वि- विशेषेण। पिबध्वम्- अनुभवत ॥१० ॥

उप प्रेत कुशिकाश्चेतयध्वमश्वं राये प्र मुञ्चता सुदासः।

राजा वृत्रं जङ्घनत्प्रागपागुदगथा यजाते वर आ पृथिव्याः॥ ३.०५३.११

कुशिकाः- लब्धभूमिकाः। उप प्रेत- अन्तिके प्रकर्षेण गच्छत। चेतयध्वम्- प्रज्ञां कुरुत। सुदासः- शोभनदानस्य। अश्वम्- प्राणम्। राये- दानयोग्यधनाय। प्र मुञ्चत। राजा- इन्द्रः। प्रागपागुदक्- पूर्वपश्चिमोत्तरेषु देशेषु। वृत्रम्- आवरणम्। जङ्घनत्- हतवान्। अथ। पृथिव्याः- भूम्याः। वरे- नाभौ देवयजनदेशे। आ- आभिमुख्येन। यजाते- यजते ॥११ ॥

य इमे रोदसी उभे अहमिन्द्रमतुष्टवम्। विश्वामित्रस्य रक्षति ब्रह्मेदं भारतं जनम्॥

३.०५३.१२

यः। इमे- एते। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। उभे। अहम्। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। अतुष्टवम्- स्तौमि। तस्य मम। विश्वामित्रस्य- सर्वभूतसुहृदः। इदं ब्रह्म- अयं मन्त्रः। भारतम्- यज्ञभरणकुशलम्। जनम्। रक्षति- पालयति ॥१२ ॥

विश्वामित्रा अरासत ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे। करदिन्नः सुराधसः॥ ३.०५३.१३

विश्वामित्राः- सर्वभूतसुहृदः। वज्रिणे- वज्रपाणये। इन्द्राय। ब्रह्म- मन्त्रम्। अरासत- शब्दितवन्तः। नः- अस्मान्। सुराधसः- संसिद्धान्। करत्- करोतु ॥१३ ॥

किं ते कृण्वन्ति कीकटेषु गावो नाशिरं दुह्रे न तपन्ति घर्मम्।

आ नो भर प्रमगन्दस्य वेदो नैचाशाखं मघवन्रन्धया नः॥ ३.०५३.१४

Dr. Ranganji
WEBOLIM

ते- तव। गावः- रश्मयः। कीकटेषु- लोभिषु धनैकबुद्धिषु अथवा धनैकमतीनां वासस्थानेष्विति प्रकरणार्थः। किम्। कृण्वन्ति- कुर्वन्ति। आशिरम्- सोमं रसम्। न दुह्रे- न निष्पादयन्ति। घर्मं न तपन्ति- अग्निसन्निधौ न तपन्ति। न यच्छन्तीति भावः। प्रमगन्दस्य वेदः- कुसीदधनम्। मगन्दः कुसीदी। मागन्दो मामागमिष्यतीति च ददाति। तदपत्यं प्रमगन्द अत्यन्तकुसीदिकाः। प्रमदको वा योऽयमेवास्ति लोको न पर इति प्रेप्सुरिति यास्कः (6.32) । नः- अस्मभ्यम्। आ भर- आनय। नैचशाखम्- पतितं धनम्। नः- अस्मभ्यम्। मघवन्- इन्द्र। रन्धय- यज्ञाय साधय ॥१४॥

ससर्परीरमतिं बाधमाना बृहन्मिमाय जमदग्निदत्ता।
आ सूर्यस्य दुहिता ततान श्रवो देवेष्वमृतमजुर्यम्॥ ३.०५३.१५

ससर्परीः- सर्वत्र सर्पणशीला वाक्। अमतिम्- अज्ञानम्। बाधमाना। जमदग्निदत्ता- ज्वलदग्निदत्ता। बृहत्- महत्। मिमाय- शब्दितवती। सूर्यस्य दुहिता- ज्ञानोदयदेवता। देवेषु- द्योतनशक्तिषु। अजुर्यं- जरारहितम्। अमृतम्। श्रवः- अतीन्द्रियश्रवणम्। आ ततान- विस्तृतवती ॥१५॥

ससर्परीरभरत्तूयमेभ्योऽधि श्रवः पाञ्चजन्यासु कृष्टिषु।
सा पक्ष्या३ नव्यमायुर्दधाना यां मे पलस्तिजमदग्नयो ददुः॥ ३.०५३.१६

पाञ्चजन्यासु- ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रनिषादेषु। कृष्टिषु- मनुष्येषु। तूयम्- क्षिप्रम्। एभ्यः- एतेभ्यः। ससर्परीः- वाक्। श्रवः- अतीन्द्रियश्रवणम्। अधि अभरत्- आहरत्। सा। पक्ष्या- पक्षाणामधिपतेः सूर्यस्य दुहिता ज्ञानोदयदेवता। नव्यम्- अभिनवम्। आयुः। दधाना- धारयन्ती। याम्। मे- मम। पलस्तिजमदग्नयः- दीर्घायुषो ज्वलदग्नयः। ददुः- दत्तवन्तः ॥१६॥

स्थिरौ गावौ भवतां वीळुरक्षो मेषा वि वर्हि मा युगं वि शारि।
इन्द्रः पातल्ये ददतां शरीतोररिष्टनेमे अभि नः सचस्व॥ ३.०५३.१७

Dr. Rangani
WEBOLIM

गावौ। स्थिरौ- दृढौ। भवताम्। अक्षः- रथाक्षः। वीळुः- दृढः। ईषा- दण्डः। मा वि वर्हि- विनष्टो मा भवतु। युगम्- रथयुगम्। मा वि शारि- मा विशीर्णं भवतु। इन्द्रः- परमेश्वरः। पातल्ये- पतनशीले कीलके। शरीतोः- विशरणात् प्राक्। ददताम्- धारयतु। अरिष्टनेमे- अहिंसितनेमियुक्तरथ। नः- अस्माकम्। अभि- आभिमुख्येन। सचस्व- सङ्गतो भव ॥१७॥

बलं धेहि तनूषु नो बलमिन्द्रानळुत्सु नः।

बलं तोकाय तनयाय जीवसे त्वं हि बलदा असि॥ ३.०५३.१८

नः- अस्माकम्। तनूषु- देहेषु। बलम्। धेहि- धारय। इन्द्र- परमेश्वर। नः- अस्माकम्। अनळुत्सु- वाहनेषु। बलं धेहि। तोकाय तनयाय- सन्ततये। बलं धेहि। जीवसे- उज्जीवनाय। त्वम्। बलदाः- बलदः। असि- भवसि। हि- खलु ॥१८॥

अभि व्ययस्व खदिरस्य सारमोजो धेहि स्पन्दने शिंशपायाम्।

अक्षं वीळो वीळित वीळयस्व मा यामादस्मादव जीहिपो नः॥ ३.०५३.१९

खदिरस्य सारम्- खदिरमयमाणिम्। अभि व्ययस्व- दृढीकुरु। शिंशपायाम्- तन्मये रथफलके। स्पन्दने- रथचलनसमये। ओजः- दार्ढ्यम्। धेहि- धारय। अक्ष- रथाक्ष। वीळो- दृढ। वीळित- अस्माभिः दृढीकृत। वीळयस्व- दृढीकुरु। अस्मात्। यामात्- पथः। नः- अस्मान्। मा अव जिहीषः- मा अवगमय ॥१९॥

अयमस्मान्वनस्पतिर्मा च हा मा च रीरिषत्।

स्वस्त्या गृहेभ्य आवसा आ विमोचनात्॥ ३.०५३.२०

अयम्- एषः। वनस्पतिः- वनस्पतिमयरथवाहकोऽश्वः। अस्मान्- नः। मा च हाः- मा त्याक्षीत्। मा च रीरिषत्- मा हिंस्यात्। आ गृहेभ्यः- यावद्गृहान् प्राप्नुयाम तावत्। आ अवसै- यावद्रथवेगावसानं तावत्। आ विमोचनात्- यावदश्वविमोचनं तावत्। स्वस्ति- भद्रं भवतु।

Dr. Ranganji

WEBOLIM

वनस्पतिर्धार्मिकभौमभोगप्रतीकः। रथो लक्ष्यप्रापकरंहणप्रतीकः। रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः। तयोरैक्यमस्मिन् मन्त्रे साध्यते ॥२० ॥

इन्द्रोतिभिर्बहुलाभिर्नो अद्य याच्छ्रेष्ठाभिर्मघवञ्छूर जिन्व।

यो नो द्वेष्ट्यधरः सस्पदीष्ट यमु द्विष्मस्तमु प्राणो जहातु॥ ३.०५३.२१

शूर- समर्थ। मघवन्। इन्द्र- परमेश्वर। बहुलाभिः- बहुविधाभिः। श्रेष्ठाभिः- उत्तमाभिः। ऊतिभिः- रक्षाभिः। अद्य- इदानीम्। नः- अस्मान्। जिन्व- प्रीणय। यः। नः- अस्मान्। द्वेष्टि। सः। अधरः- अधस्तात्। पदीष्ट- पततु। यम्। द्विष्मः। तम्। प्राणः। जहातु- त्यजतु ॥२१ ॥

परशुं चिद्वि तपति शिम्बलं चिद्वि वृश्चति।

उखा चिदिन्द्र येषन्ती प्रयस्ता फेनमस्यति॥ ३.०५३.२२

परशुम्- कुठारमिव स्थितं मन्त्रं प्राप्य। वि तपति- अस्मद्विरोधी विशेषेण तापयुक्तो भवति। शिम्बलम्- शल्मलीकुसुमवत्। वृश्चति- विच्छिद्यते। इन्द्र- परमेश्वर। येषन्ती- स्रवन्ती। प्रयस्ता- प्रहता। उखा चित्- स्थालीव। फेनम्- मुखात् फेनम्। अस्यति- उद्गिरति ॥२२ ॥

न सायकस्य चिकिते जनासो लोधं नयन्ति पशु मन्यमानाः।

नावाजिनं वाजिना हासयन्ति न गर्दभं पुरो अश्वान्नयन्ति॥ ३.०५३.२३

अस्मिन् मन्त्रे मूढजनानां कर्म ऋषिर्निन्दति। जनासः- जनाः। लोधम्- लुब्धम्। पशु- कविम्। पश्यतीति पशुः। मन्यमानाः- चिन्तयन्तः। नयन्ति- आदर्शत्त्वेन नयन्ति। तैः। सायकस्य- ऋताधिदैवतस्य वरुणस्य दण्डदस्य प्रहरणं यमस्य वा। न। चिकिते- ज्ञायते। वाजिनाः- वाग्युक्ताः। श्रुतिप्रमाणयुक्ता इति भावः। वाजिनम्- अवाग्मिनं श्रुतिज्ञानरहितं मूढम्। न। हासयन्ति- हासास्पदं कुर्वन्ति। तेषु कारुण्यमेव कुर्वन्ति। अश्वात्- तुरगात्। पुरः- पुरतः।

Dr Rangani

WEBOLIM

गर्दभम्- रासभम्। न नयन्ति। तुरगे सति वहने गर्दभस्यावश्यकं न भवति। औदार्यदानशीले साधौ सति दुष्टस्य लोभिन आवश्यकमादर्शाय न भवति। ॥२३॥

इ॒म इ॑न्द्र भर॒तस्य॑ पु॒त्रा अ॑पपि॒त्वं चि॑किते॒र्न प्र॑पि॒त्वम्।

हि॒न्वन्त्यश्व॒मर॑णं॒ न नित्यं॒ ज्या॑वाजं॒ परि॑ णयन्त्या॒जौ॥ ३.०५३.२४

इन्द्र- परमेश्वर। इमे- एते। भरतस्य पुत्राः- भरणशीलाः। अपपित्वम्- अपगमनम्। न। चिकितुः- जानन्ति। प्रपित्वम्- प्रगमनं जानन्ति। न- सम्प्रति। अरणम्- शरणम्। अश्वम्- तुरगं प्राणप्रतीकम्। नित्यम्। हिन्वन्ति- प्रेरयन्ति। आजौ- युद्धे। ज्यावाजम्- ज्यागतिम्। परि- परितः नयन्ति ॥२४॥

Dr. Rangaji

WEBOLIM